

Senahid Halilović

Jezička stvarnost u Bosni i Hercegovini

Socjolingwistyka 28, 121-135

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SENAHID HALILOVIĆ

Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo (Bosna i Hercegovina)

JEZIČKA STVARNOST U BOSNI I HERCEGOVINI

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, bosanska varijanta, bosanski jezik, hrvatski jezik, srpski jezik, srpskohrvatski jezik.

REZIME

Posljednja decenija XX stoljeća donijela je zanimljive promjene oko jezika i u jeziku u Bosni i Hercegovini i susjednim državama. Naročitu pažnju (socio)lingvisti pobudila je bosanskohercegovačka jezička stvarnost. Većina autora slaže se u tome da je sociolingvistička situacija u Bosni i Hercegovini iznimno složena. Međutim, ona je jednostavna. Poslije kratkog osvrtu na stanje koje je prethodilo samostalnosti Republike Bosne i Hercegovine (aprila 1992) u radu su navedeni glavni problemi koji opterećuju današnju bosanskohercegovačku jezičku situaciju.

STRESZCZENIE

Sytuacja językowa w Bośni i Hercegowinie

Słowa kluczowe: Bośnia i Hercegowina, wariant bośniacki, język bośniacki, język chorwacki, język serbski, język serbsko-chorwacki.

Ostatnia dekada XX wieku przyniosła interesujące zmiany zarówno w kwestii języka, jak i w samym języku Bośni i Hercegowiny oraz państw sąsiadujących. (Socjo)lingwiści szczególną uwagę poświęcili językowej sytuacji bośniacko-hercegowińskiej. Większość autorów zgadza się co do tego, że z punktu widzenia socjolingwistycznego sytuacja w Bośni i Hercegowinie jest niezwykle złożona. W rzeczywistości — jest ona prosta. W niniejszym szkicu w pierwszej kolejności analizuje się sytuację sprzed ogłoszenia niepodległości Republiki Bośni i Hercegowiny (kwiecień 1992), a następnie przedstawia się główne problemy, które ciążyą na współczesności.

1. UVOD

Posljednja decenija XX stoljeća donijela je zanimljive promjene oko jezika i u jeziku u Bosni i Hercegovini i susjednim državama. Naročitu pažnju (socio)lingvisti pobudila je bosanskohercegovačka jezička stvarnost: u proteklih dvadesetak godina napisani su brojni radovi, organizirani skupovi u zemlji i inozemstvu, objavljeni zbornici. Mnogo je različitih pristupa, kritičkih ocjena, sporenja. Gotovo svi autori ističu da je so-

ciolingvistička situacija u Bosni i Hercegovini iznimno složena. Međutim, stvari stoje sasvim drukčije: jezička situacija u Bosni i Hercegovini vrlo je jednostavna — oko četiri miliona stanovnika govore četiri srodna dijalekta istoga jezika, a spaja ih i zajednički standardizirani varijetet. To znači da se stanovnici BiH potpuno razumiju i na dijalektima i na standardu. Taj jezik ima dva pisma (latinicu i ćirilicu, tradicionalno pismo bosanskog srednjovjekovlja), i oba mu podjednako “pripadaju”, i više imena, što u suštini ništa ne mijenja: imena ne mogu napraviti nekoliko jezika od jednog. Bosna i Hercegovina jeste višenacionalna zemlja, ali ogromnu većinu stanovnika čine tri njena autohtona jednojezička naroda (Bošnjaci, Hrvati i Srbi). Jezičkih manjina ima dvadesetak, ali su malobrojne (jedva 1% od ukupnog broja stanovništva), tako da se o BiH ne može govoriti kao o višejezičkoj zemlji. Status službenog jezika imaju bosanski jezik, hrvatski jezik i srpski jezik, ali jedno je pravno proglašavanje službenih jezika, a drugo (socio)lingvistička činjenica da je BiH jednojezička zemlja. Dakle, jezička situacija u BiH nije složena — složene su društvene i političke okolnosti; problemi nisu u jeziku — oni su u izvanjezičkoj stvarnosti.

U nastavku ćemo se najprije osvrnuti na jezičku situaciju u Bosni i Hercegovini do 1992. godine. Potom ćemo predstaviti promjene društvenog statusa jezika poslije uspostavljanja samostalnosti Republike Bosne i Hercegovine (aprila 1992), kao i intervencije usmjerene na sam jezik. Zatim ćemo ukazati na pojedine probleme koji opterećuju današnju jezičku stvarnost u BiH i na neka od mogućih rješenja.

2. JEZIČKA SITUACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI DO 1992.

2.1. Dijalekatska osnovica standarda

Središnji, najveći i najsloženiji dio južnoslavenskog dijalekatskog kontinuumu u genetskom i tipološkom pogledu pripada jednome jeziku. Ovaj jezik dijasistem, raslojen na dvadesetak dijalekata kajkavskog, čakavskog, štokavskog i torlačkog narječja, obuhvaća kompletno područje Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i Crne Gore. Kajkavskim i čakavskim dijalektima govore samo Hrvati, torlačkim samo Srbi, a štokavštinom svi Bošnjaci i Crnogorci, kao i većina Srba i Hrvata. Dijalekatska raznovrsnost najveća je u Hrvatskoj, potom u Srbiji; Bosna i Hercegovina zauzima središnji dio štokavskog područja, tako da u njoj nema velikih dijalekatskih razlika. Govori Bošnjaka, Hrvata i Srba u Bosni i Hercegovini pripadaju četirima centralnim štokavskim dijalektima: *istočno-bosanskom*, *istočnohercegovačkom*, *zapadnom* i *posavskom* (pokriva manje od 1% teritorije). Samo je prvi od njih u cijelosti bosanskohercegovački, dok se ostala tri nastavljaju u susjedstvu: *istočnohercegovački* u Srbiji, Crnoj Gori i Hrvatskoj, a *zapadni* i *posavski* u Hrvatskoj. Oko dvije trećine teritorije zauzimaju dva novoštokavska dijalekta (*istočnohercegovački* ijekavski i *zapadni* ikavski).

I ovaj jezik dijasistem i njegov standardizirani varijetet nazivani su različito: *bosanski*, *crnogorski*, *hrvatski*, *srpski*, *srpskohrvatski*, *hrvatskosrpski* itd. Jednočlani, pokra-

jinski i širi nazivi (jezika, prestandardnih idioma i različitih književnih jezika koji su se u toku hiljadugodišnje pisane povijesti razvili na tlu Bosne i Hercegovine i susjednih zemalja) imaju višestoljetnu upotrebu. U Bosni je i prije austrougarske okupacije službeni naziv jezika bio *bosanski*, ali se naredbom Zemaljske vlade od 4. X 1907. taj naziv napušta. Poslije te naredbe *Gramatika bosanskoga jezika* F. Vuletića iz 1890, pisana u skladu s vukovskom normom, pojavljuje se bez izmjena pod nazivom *Gramatika srpsko-hrvatskog jezika*. Od druge polovice XIX pa sve do potkraj XX st. čest je dvočlani naziv *srpskohrvatski* i njegove inačice (*hrvatskosrpski*, *hrvatski ili srpski* i sl.), od samoga početka sporan, ujedno kompromitiran jugoslavenskom jezičkom politikom, tako da se danas koristi samo povremeno, uglavnom u stručnoj literaturi izvan područja bivše Jugoslavije. U novije vrijeme u lingvistici su često u upotrebi termini *srednjojužnoslavenski jezik* (za jezik dijasistem) i *standardna novoštokavština* (za standardni jezik).

2.2. Razvojni put standardne novoštokavštine

Procesi jezičke standardizacije na raznim stranama tekli su manje-više nezavisno, započeli su i odvijali se u različitim vremenskim razdobljima. Na temelju dosta ujednačenih novoštokavskih dijalekata i s različitim udjelom pojedinih usmenih i književno-jezičkih tradicija u drugoj polovici XIX stoljeća razvio se standardni jezik zajednički svim Slavenima koji su tokom XX stoljeća formirali bošnjačku, crnogorsku, hrvatsku i srpsku naciju. Kao sirovina za ijekavski standardni jezik, zajednički Bošnjacima, Crnogorcima, Hrvatima i Srbima izvan Srbije, poslužio je jedan od bosanskohercegovačkih dijalekata, i to najrašireniji — istočnohercegovački. Ovaj naddijalekatski varijetet prihvaćen je u Bosni i Hercegovini bez otpora (za razliku od Hrvatske, u kojoj je značio potiskivanje regionalnih književnih jezika, i Srbije, u kojoj je potisnuo slavenosrpski), kao nešto prirodno, blisko dijalekatskoj podlozi i novoštokavskoj folklornoj koine, domaćem idiomu usmenog stvaralaštva, koji je odigrao jednu od presudnih uloga u formiranju Vukove koncepcije jezika. U početnom periodu standardizacije (poslije Bečkog dogovora iz 1850) od prvorazrednog je značaja bilo osnivanje prve moderne štamparije u Sarajevu 1866, čime je omogućeno pokretanje listova i štampanje knjiga fonološkim pravopisom.

Ovaj nadnacionalni standard nije se odlikovao jedinstvom fizionomije, iako je bilo više pokušaja jezičke unifikacije. Teritorijalno i nacionalno raslojena standardna novoštokavština konkretno se ostvarivala u svoje četiri varijante: bosanskoj, crnogorskoj, hrvatskoj i srpskoj (u kojoj postoji ekavsko-jekavsko dvojstvo). Razlike između četiri varijante posljedica su nejednakosti u dijalekatskoj osnovici, manje-više odvojenih procesa standardizacije i djelimično različite civilizacijskojezičke nadgradnje. Razvojni put *standardne novoštokavštine* obilježen je približavanjima i udaljavanjima njenih posebnih jedinica. Vlasti Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije (1918–1941), nastojale su uz pomoć jezika od različitih naroda načiniti jedan, pa je u Ustavu iz 1921. naznačeno čak da je “službeni jezik Kraljevine... *srpsko-hrvatsko-slovenački*” (Šipka 2001: 30). I za vrijeme postojanja druge Jugoslavije ideo-

logija se provlačila kroz filologiju; naročito između 1945. i 1960. Srbi i Hrvati pokušali su objediniti svoje razlike i ostvariti jezičku dominaciju nad drugim narodima. Najpotpuniji izraz tih nastojanja predstavlja Novosadski dogovor (1954), čiji su sudionici potpisali da su srpski i hrvatski jedan i jedinstven jezik, koji mora imati zajednički naziv, pravopis, rječnik i terminologiju. Na temelju Novosadskog dogovora sačinjen je (1960) zajednički pravopis; ijekavsko izdanje štampano je latinicom, a ekavsko ćirilicom. Ubrzo se ispostavilo da je to samo privremeno stanje: u periodu koji slijedi postalo je očigledno da proklamirano zajedništvo ne funkcionira u praksi. Na sarajevskom kongresu slavista (1965) pojavili su se prvi ozbiljniji znaci srpsko-hrvatskih jezičkih sukoba, otvoreno se progovorilo o postojanju varijanata, o majorizaciji i dr. Iako je srpski jezički unitarizam najviše posljedica ostavio u Bosni i Hercegovini, otpor mu je pružen najprije iz Hrvatske: 1967. objavljena je *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika*, a 1970. sarajevski časopis "Život" donosi tekstove književnika koji se protive jezičkom nasilju iz Srbije. Poslije odustajanja od rada na zajedničkom rječniku i uopće od Novosadskog dogovora hrvatski lingvisti normiraju varijantu, a ne jezik u cjelini (*Hrvatski pravopis* S. Babića, B. Finke i M. Moguša iz 1971. i 1990; *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika* S. Pavešića i dr. iz 1979; *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* iz 1986. V. Anića i J. Silića; *Rječnik hrvatskoga jezika* V. Anića iz 1991). Kada je bilo očito da se hrvatska normativistika opredijelila za samostalno kodificiranje, inoviranje i osavremenjivanje pravopisa uslijedilo je i na srpskoj strani. M. Pešikan, J. Jerković i M. Pižurica pripremili su *Pravopis srpskog jezika* (1993), a uslijedilo je još nekoliko nacionalno usmjerenih pravopisa; 1993. izlazi i *Gramatika srpskoga jezika* Ž. Stanojčića i Lj. Popovića.

2.3. Bosanska varijanta

Zbog svog specifičnog etničkog sastava Bosna i Hercegovina je bila životno zainteresirana za rješavanje postojećih problema i normalno funkcioniranje standardnog jezika. Samostalna jezička politika u BiH zasniva se krajem 60-ih godina XX stoljeća, isprva kao reakcija na srpsko-hrvatske jezičke sukobe, s ciljem neutraliziranja dvaju nacionalnih polova, a već od 1970. nastaju dokumenti u kojima se promoviraju poželjne vrijednosti te oni koji pospješuju njihovo provođenje u raznim oblastima društvenog života. U *Zaključcima Simpozijuma o jezičkoj toleranciji* (1970) podvlači se da je jezik u BiH veoma široko jedinstvo raznolikosti u kome se ogleda autohtono kulturno naslijeđe, ukazuje se na neodrživost modela prema kome se u BiH ukrštaju ili neutraliziraju srpska i hrvatska varijanta, a posebno se ističe puna sloboda individualnog izbora jezičkih sredstava, bez obzira na njihovu varijantsku markiranost u drugim sredinama. Utvrđuje se zvanični naziv jezika (*srpskohrvatski* — *hrvatskosrpski*), ravnopravnost ćiriličkog i latiničkog pisma, upotreba ijekavskog izgovora i primjena višestruke terminologije u nastavi i dr. Ove zaključke potvrdio je i temeljni dokument društveno-političkih organizacija, *Književni jezik i književnojezička politika u Bosni i Hercegovini* (1971), nazvan poveljom jezičkog zajedništva i tolerancije, koji će ubrzo prerasti u za-

konsku obavezu i postati okosnicom svih aktivnosti u ovoj oblasti. U njemu su definirani osnovni principi autonomne jezičke politike, koju odlikuje zajednički nastup i jedinstvo u pogledima jezičkih stručnjaka i političara u cijeloj BiH.

Prepoznatljiva realizacija standarda u Bosni i Hercegovini kao zasebnoj komunikativnoj zajednici obilježavana je u to vrijeme najčešće sintagmom *bosanskohercegovački standardnojezički izraz*. Ovaj naziv za neke je značio da taj idiom nema status varijante, da je podvarijanta, međuvarijanta, da nije ravnopravan srpskoj i hrvatskoj varijanti. Bosanskohercegovački lingvisti zalažu se za standardnojezičko zajedništvo i ravnopravan tretman četiriju varijanti (odnosno dviju varijanti i dvaju izraza — bosanskohercegovačkog i crnogorskog). I osnivanje *Instituta za jezik* (počeo djelovati 1973), u kome su realizirani projekti značajni u ostvarivanju proklamirane jezičke politike, potvrđuje da BiH uistinu postaje subjektom standardnojezičkih procesa na svome području. Početkom 1991. u anketi dnevnog lista “Oslobođenje” istaknuti su zahtjevi da u zajedničkom jezičkom standardu budu priznati pojedini leksički ili fonološki dubleti koji su obilježje bosanske jezičke stvarnosti, a razvila se i polemika oko naziva bosanskog standarda (Šipka 2001: 35–36; Šipka 2005: 430; Baotić 2005: 339–386).

Glavni cilj jezičke politike u BiH od kraja 60-ih do početka 90-ih godina XX stoljeća nije bila kodifikacija, nego status jezika. Planiranje korpusa — uz projekte Instituta za jezik (školski rječnici terminoloških višestrukosti, elaboracija pravopisnih tema i dr.) — svodi se na doradu i dopunu pravopisne norme dviju Matica u svega nekoliko pojedinosti: pravopisni priručnik namijenjen bosanskohercegovačkom školstvu (Marković S., Ajanović M., Diklić Z.) od 70-ih uvodi uobičajeno izvorno pisanje imena *Edhem*, *Subhija* i sl. umjesto pisanja s izvršenim jednačenjem (*Ethem*, *Suphija*), sastavljeno a ne polusloženičko pisanje pridjeva *bosanskohercegovački* (kad se odnosi na jedinstven pojam) te sastavljeno pisanje priloga *nažalost* i *usput*.

3. JEZIČKA SITUACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI POSLIJE 1992.

3.1. Opće napomene

BiH je iz rata (1992–1995) izišla s korjenitim promjenama demografskog karaktera, osiromašena, s promjenom društveno-političkog uređenja, s ograničenim suverenitetom i neprimjerenim ustrojem, podijeljena na dva entiteta približno iste veličine (pritom jedan od njih ima deset jedinica koje samostalno reguliraju službenu upotrebu jezika i pisma, pitanja nastave i dr.). Ratne i prve poratne godine donijele su bitne društvene promjene, etničku homogenizaciju, snažno socijalno raslojavanje i dr., a jedan dio tih promjena utjecao je i na jezičku politiku. Uspostavljen je donekle nov odnos prema vlastitom jeziku: na jezik se gleda kao na bitnu odrednicu kolektivnog nacionalnog identiteta, tako da se jezička pitanja “ukazuju kao eminentno politički problemi” (Škiljan 2001: 181). Simbolička funkcija jezika izbila je u prvi plan — s promjenom statusa jezika došlo je i do promjena u jeziku, ali su one ograničene i po obimu i doseg.

Jezička politika poslije 1992. ne vodi se na državnoj razini, nego u okviru svake nacionalne skupine. Od tri odvojene jezičke politike samostalna je samo ona koja se vodi u Sarajevu, ali ni ona nema institucionalni okvir, nego je skup manje-više odvojenih aktivnosti stručnih grupa i pojedinaca. Jezička politika bosanskohercegovačkih Hrvata svodi se na bespogovorno slijeđenje stavova većine lingvista iz Zagreba. Ovo uglavnom vrijedi i za bosanskohercegovačke Srbe, s tim što oni imaju makar malo utjecaja na politiku koja se vodi u njihovo ime u Beogradu (npr. među lingvistima koji su osudili uvođenje ekavice u Republici Srpskoj bilo je i onih koji su porijeklom iz BiH). Nije malo lingvista, književnika i intelektualaca i u BiH i u susjednim zemljama koji se ne slažu s politikom koja ne uvažava jezičke navike bosanskih Hrvata i Srba, koja im “oduzima pravo na jezične specifičnosti” (Pranjковиć 1996: 47).

Jezičke politike u BiH imaju i liberalnih i direktivnih elemenata. Moglo bi se reći da je pretežno liberalna ona koja se oblikuje u Sarajevu: ne postoji opsežno jezičko zakonodavstvo; nema purizma, nema leksičke isključivosti, ne postoje razlikovni rječnici; nema adaptacija, prilagođavanja istoga jezika varijantskim posebnostima (nema tzv. prevođenja varijanti, “titlovanja” filmova iz susjednih zemalja i sl.); nema jezičkog inženjeringa, nema neologizama, nema konkursa za najbolju bosansku riječ; nema nacionalističkih pamfleta o jeziku; postoji pravopisna sloboda, sloboda izbora... Direktivni elementi imaju prevagu u Republici Srpskoj: pokušaj uvođenja ekavskog izgovora, savjetničke jezičke emisije u medijima i sl. Vladajuća hrvatska i srpska politika ostvaruju i jezičku kontrolu medija u dijelu BiH.

U širem okruženju novo je to što od 90-ih godina XX stoljeća o pitanjima kodifikacije samostalno odlučuje svaka nacionalna zajednica — varijante se normiraju u četiri umjesto u dva centra: Beogradu i Zagrebu pridružili su se Sarajevo i Podgorica. Druga je novina promijenjen odnos prema varijantama: do raspada bivše Jugoslavije one su prije svega bile vezane uz republičke teritorije, a potom uz pojedine nacije — a od 90-ih godina nove jezičke politike na četiri varijantne forme gledaju kao na međusobno nezavisne standardne jezike (bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski), koji su izravno “povezani s etničkim grupacijama i poimaju se ne samo kao državni službeni idiomi nego i kao nacionalni jezici” (Škiljan 2001: 184). Unutar BiH novo je to što bosansku varijantu od 90-ih godina ne normiraju svi Bosanci: bosanski Hrvati i bosanski Srbi potpuno su nezainteresirani za oblikovanje domaćih standarda i lojalni su jezičkim normama iz Hrvatske odnosno Srbije, a time i ideologijama koje stoje iza tih jednonacionalnih jezičkih koncepata (Bugarski 2009: 118). Zbog toga današnju jezičku situaciju u Bosni i Hercegovini odlikuje *trovarijantnost*. Ako se na varijante gleda kao na zasebne nacionalne standardne jezike — a nacionalni jezik je osnovni objekt promocije u većini postjugoslavenskih država — onda je posrijedi *trostandardnost* (Mønnesland 2005: 518–519); up. i:

Isto je tako nemoguće nijekati da ono što su u kabinetskom smislu varijante standardne novoštokavštine funkcionira za nacionalne kolektive koji se njima služe, posve jednako kao što za sve druge iste takve kolektive funkcioniraju njihovi standardni jezici, pa zato za narode na srednjojužnoslavenskome prostoru to i jesu njihovi standardni jezici (Brozović 2001: 30).

3.2. Status jezika

Početak 90-ih godina dolazi do nacionalnog razdvajanja u svim oblastima društvenog života. To se vidi i iz zakonskih odredbi i dokumenata koji se odnose na upotrebu jezika i pisma. U Ustavu BiH nema odredbe o jeziku, a ustavi dvaju entiteta imaju različite formulacije.

3.2.1. Zakonske odredbe u Republici Bosni i Hercegovini

Uspostavu samostalnosti Republike Bosne i Hercegovine (1992) nije pratilo i intenzivnije djelovanje u oblasti legistative. U Ustavu Republike BiH, objavljenom 14. III 1993, ostala je ustavna formulacija iz 1974. god.:

U Republici Bosni i Hercegovini u službenoj upotrebi je srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski jezik ijekavskog izgovora. Oba pisma — latinica i ćirilica su ravnopravna (Šipka 2001: 247).

Predsjedništvo RBiH donijelo je još i *Uredbu sa zakonskom snagom o nazivu jezika u službenoj upotrebi u Republici Bosni i Hercegovini za vrijeme ratnog stanja* (od 29. VIII 1993), u kojoj stoji:

U Republici Bosni i Hercegovini u službenoj upotrebi je standardni književni jezik ijekavskog izgovora njenih konstitutivnih naroda koji se imenuje jednim od tri naziva: bosanski, srpski, hrvatski. Oba pisma, latinica i ćirilica, ravnopravna su (Šipka 2001: 248).

3.2.2. Zakonske odredbe u Federaciji BiH

U Ustavu Federacije BiH (objavljen 21. VII 1994) u čl. 6 stoji:

Službeni jezici Federacije su bosanski jezik i hrvatski jezik. Službeno pismo je latinica. Ostali jezici se mogu koristiti kao sredstva komunikacije i nastave (Šipka 2001: 267).

Ova dva stava prenose se i u kantonalnim ustavima u uglavnom identičnim formulacijama; samo u Ustavu Sarajevskog kantona nije regulirana službena upotreba jezika i pisma. Jedina je razlika u tome što u ustavima kantona s bošnjačkom većinom, kao i u mješovitim, stoji naziv *bosanski*, a u tri kantona s hrvatskom većinom — *bošnjački*. Ustavni sud Federacije BiH proglasio je (1997) neustavnim naziv *bošnjački*.

3.2.3. Zakonske odredbe u Republici Srpskoj

Službena upotreba jezika i pisma regulirana je Ustavom (usvojen 28. II 1992), Zakonom o službenoj upotrebi jezika i pisma (1992, 1996), pismenim aktima pojedinih ministara i dr.

Ustavna odredba glasi:

U Republici je u službenoj upotrebi srpski jezik ijekavskog i ekavskog izgovora i ćirilčno pismo, a latinično pismo na način određen zakonom. Na područjima gde žive druge jezične grupe u službenoj upotrebi su i njihovi jezici i pisma, na način određen zakonom (Šipka 2001: 256).

Tekst odredbe pisan je na ekavski.

Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma donesen je iste godine; u njemu se ponavlja ustavna odredba o službenom nazivu jezika (srpski jezik) te da je u službenoj upotrebi ćirilčno pismo, a detaljno je regulirana upotreba latinice, kao i ijekavskog i ekavskog izgovora.

Nakon četiri godine ovaj zakon zamijenjen je novim (proglašen 29. VI 1996), kojim se detaljno regulira upotreba jezika i pisma u oblasti obrazovanja, u sredstvima javnog informiranja, državnim organima, izdavačkoj djelatnosti, u ustanovama, preduzećima i drugim organizacijama, službenim evidencijama i prepiskama, u javnim natpisima i javnim oznakama i dr. Uz neka sitnija ograničenja, u svim tim područjima obavezan je naziv srpski jezik i ćirilčno pismo, a obavezna upotreba ekavskog izgovora proteže se i na nastavu u predškolskim ustanovama i osnovnim školama, sredstva javnog informiranja i državnu administraciju. Za neispunjavanje odredaba Zakona predviđene su stroge novčane i druge kazne (pokretanje postupka razrješenja odgovorne osobe u preduzeću, ustanovi, državnom organu). Tekst Zakona pisan je na ekavski.

3.2.4. Dokumenti zajedničkih organa BiH

Ustav Bosne i Hercegovine iz 1995. nije izrijekom regulirao službenu upotrebu jezika i pisama. U zajedničkim organima u Bosni i Hercegovini u ravnopravnoj su upotrebi tri standarda i dva pisma; tako se npr. *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine* objavljuje latinicom i ćirilicom i u tri norme (bosanskoj, hrvatskoj i srpskoj) te na engleskom.

Slične su jezičke odredbe i u Statutu Distrikta Brčko (nametnula ih je međunarodna zajednica; Distrikt Brčko ima poseban status, pripada obama entitetima):

(1) Bosanski, hrvatski i srpski jezik, te latinično i ćirilčno pismo su u jednakopravnoj upotrebi za sve službene svrhe. (2) Pojedinačne odluke Vlade Distrikta o pravima i obavezama građana izdaju se na jednom od jezika i pisama navedenih u stavu 1. ovog člana, prema zahtjevu zainteresovane stranke (Šipka 2001: 40–46).

3.2.5. Aktivnost međunarodne zajednice

Na jezičku politiku u BiH poslije 1995. utjecala je i međunarodna zajednica. Međunarodne snage (OHR i dr.) insistirale su na ravnopravnosti triju standarda, na tome da tri konstitutivna naroda imaju jednaka prava u cijeloj državi. Pošto je Ustavni sud BiH 2000. osporio odredbe o upotrebi jezika i pisma u entitetskim ustavima, predstavnik međunarodne zajednice donio je 19. aprila 2002. amandmane na ustave dvaju entiteta; njima su stvorene zakonske pretpostavke za jezičku ravnopravnost na cijeloj teritoriji BiH:

Službeni jezici Federacije Bosne i Hercegovine su: bosanski jezik, hrvatski jezik i srpski jezik.

Službeni jezici Republike Srpske su: jezik srpskog naroda, jezik bošnjačkog naroda i jezik hrvatskog naroda (Mønnesland 2005: 489).

Poslije Dejtonskog sporazuma (1995) službeni dokumenti međunarodnih organizacija, zakona i sl. izdaju se na tri standarda. Često se radi o površnoj adaptaciji, o mehaničkoj izmjeni pojedinih nacionalno markiranih riječi (Mønnesland 2005: 512).

3.3. Planiranje korpusa

U BiH koegzistiraju tri standarda, jedan domaći i dva “uvozna”, a to npr. znači, kada je riječ samo o priručnicima: bosanski pravopis, tri-četiri aktuelna hrvatska pravopisa, tri-četiri srpska — dakle, desetak izvedbenih pravopisa standardne novoštokavštine; nekoliko bosanskih, hrvatskih i srpskih rječnika; nekolike bosanske, hrvatske i srpske gramatike. Međutim, koliko god bilo tih pravopisa, gramatika i rječnika, podudarnosti među njima apsolutno preovladavaju, a razlike su malobrojne i marginalne. Te su razlike bitne za simboličku — ne i za komunikativnu funkciju jezika, i više ih je u normativnim priručnicima nego u praksi. Budući je teško držati se svih pravila tri standarda, između kojih se stvara “razmak” u Sarajevu, Zagrebu i Beogradu, javni jezik u BiH odlikuje se manjim ili većim stupnjem ignoriranja oficijelnih normi. U svakom slučaju, upotreba tri standarda, sa svim mogućim prijelazima, unekoliko otežava društveni život.

Jedno od najznačajnijih sociolingvističkih pitanja u BiH poslije 1992. svakako je standardiziranje bosanske varijante. U ovoj oblasti bilo je i pretjerivanja i promašaja, ali se može reći da su za današnji bosanski standard — kome još uvijek nedostaju mnogi priručnici — relevantni sljedeći izvori: *Pravopis bosanskoga jezika* S. Halilovića (1996), *Gramatika bosanskoga jezika* Dž. Jahića, S. Halilovića i I. Palića (2000) i *Rječnik bosanskoga jezika* S. Halilovića, I. Palića i A. Šehović (2010). Temeljna odlika bosanskog standarda jeste konjunktivna norma, „dopuštanje izvjesnog broja dubleta, više nego u hrvatskom i srpskom standardu” (Mønnesland 2005: 500), što je primjereno ukupnoj bosanskohercegovačkoj jezičkoj stvarnosti. Normirci su pokazali naročito zanimanje za bošnjačku jezičku i kulturnu tradiciju:

Zato je bošnjački preporod u Bosni i Hercegovini posljednjih decenija od velikog značaja ne samo za Bošnjake, već za sve stanovnike Bosne i Hercegovine, te za slavistički svijet koji se sad upoznao sa slavenskom kulturom koja do sada nije bila dovoljno istražena i poznata (Mønnesland 2005: 519).

3.3.1. Pravopisna norma

Nisu slučajno sve tri varijante najprije dobile pravopise: pravopisna norma najlakše se uspostavlja; ona predstavlja čistu konvenciju. Svi novi pravopisi sadrže dorade i popravke pređašnje pravopisne norme. Često su to istovjetna rješenja. Međutim, iako je svima polazište Pravopis iz 1960, različiti pravopisi norme usmjeravaju različito. Ovo se odnosi i na pravopisna pravila i (osobito) na rječnički dio. Sam izbor riječi u pojedinim pravopisnim rječnicima predstavlja usmjeravanje. Različita je i količina novopredloženih rješenja. Općenito vrijedi da je dvostrukosti i višestrukosti manje u novijim pravopisima negoli ih je bilo u onome iz 1960. Najmanje restriktivnosti u ovom pogledu posje-

duje bosanski pravopis; u njemu su naporedni brojni oblici koji su u hrvatskom ili srpskom stilski obilježeni. Poredba pravopisnih rječnika pokazuje da se svaka varijanta u praksi susreće s drugačijim normativnim problemima. Tako npr. u bosanskom pravopisu ima više orijentalizama negoli u ostalim jer je ta leksika ranije bila nedovoljno ili neadekvatno normirana. Ova odlika bosanskog pravopisa već je prepoznata kao doprinos razvoju ukupnih normi standardne novoštokavštine, jer orijentalizmi nisu obilježje samo bosanskohercegovačke jezičke stvarnosti — oni su također dio opće hrvatske i srpske leksike. Noviji pravopisi različito se odnose i prema terminologiji: općenito vrijedi da bosanski i srpski više od hrvatskog ostaju u okvirima naslijeđenih terminosistema, vršeći ponekad različit odabir iz predašnjih okvirnih dvojstava i vešestrukosti.

3.3.2. Leksička norma

Najveći dio rječničkog blaga isti je u sve četiri varijante standardne novoštokavštine. Opća leksika nema ograničenja u upotrebi; samo je manji dio leksema nacionalno ili teritorijalno markiran. Razlike između varijanti uglavnom su u domenu leksike, jer je ona najpodložnija djelovanju izvanjezičkih elemenata. Različit je odnos normiraca prema riječima preuzetim sa strane. Purizam najjaču tradiciju ima u kroatistici, stoga je težnja da se odstrani leksika stranog porijekla najprisutnija u hrvatskim, i nije toliko izražena u bosanskim i srpskim rječnicima. Odnos prema posuđenicama pokazatelj je orijentacije pojedinih sredina s obzirom na protivstavljene dvojnosti: otvaranje — zatvaranje; integracija — izolacija. U ovome je pogledu hrvatska varijanta bliža drugoj etiketi iz gornja dva para, a bosanska i srpska bliže su prvoj.

3.3.3. Gramatička norma

Nijedno od novijih normativističkih izjašnjenja ne izlazi iz okvira bivše gramatičke norme. Gotovo da nema pojedinosti u savremenim gramatikama koja nije prisutna u gramatikama nastalim prije raspada Jugoslavije. Jedino distribucija sinonimnih oblika, sufiksa i sl. nije jednaka u svim sredinama.

4. PROBLEMI U VEZI S JEZIKOM

4.1. Mnoštvo problema

Problemi u BiH nisu u jeziku — oni su u lošem ustroju zemlje, u općem osiromašenju, u nepismenosti, u nedopustivo niskom nivou jezičke kulture. Jedni su noviji (od 1992. naovamo), drugi stariji, potječu iz XIX st. ili ranije. Jedne je lakše, druge teže riješiti, a ima i nerješivih, koje stoga treba ostaviti postrani. U ratom opustošenoj, razorenoj, teritorijalno i politički podijeljenoj zemlji bilo je ili još uvijek ima politizacije jezičkog pitanja, zloupotrebe jezika, manipulacije jezikom, jezičke segregacije, jezičke neravno-

pravnosti, nacionalizma u jeziku, govora mržnje, agresivnog govora istaknutih političara, netrpeljivosti prema govornicima drugog varijeteta, stereotipa i negativnog odnosa prema drugom i drugačijem varijetetu ili pismu, saobraćajnih znakova uz loše puteve na kojima su prekriveni ili ćirilicom ili latinicom ispisani nazivi mjesta, balkanizacije, getoizacije, zatvorenosti u etnos i u “svoj” jezik i “svoje” pismo, sve više srednjoškolaca i studenata koji sve slabije poznaju ćirilicu, dominacije simboličke funkcije jezika nad komunikativnom, riječi koje su se pretvorile u etnička obilježja, skućenog pogleda na jezičku stvarnost, preocjenjivanja vrijednosti i obilježavanja “svoje” teritorije preimenoivanjem gradova, ulica, ustanova... Nema dovoljno države, nema jedinstvene državne politike, a onda ni jedinstvenog djelovanja u oblasti jezičke politike. Usljed pogoršanja ekonomske situacije premalo se izdvaja za istraživački rad u oblasti lingvistike, nema razvijenih instituta, malo je razmjena, međunarodne saradnje, zajedničkih projekata. U takvim okolnostima teško je udovoljiti potrebama savremenog bosanskohercegovačkog društva (izazovi globalizacije, internacionalizacije jezika, savremene jezičke tehnologije, pitanja jezika manjina itd.), ili istraživati geolingvističke promjene u BiH potkraj XX i početkom XXI st., promjene u govoru većih gradova s obzirom na izmijenjen demografski odnos između grada i sela pod utjecajem rata, ratnih i tranzicijskih ekonomskih teškoća, jezik izbjeglica u kontaktu s prestižnijim svjetskim jezicima i dr.

Najveći problem u vezi s jezikom u BiH imaju *nove manjine* i *unutrašnji migranti*. Tokom rata 1992–1995. nasilno je preseljena polovica bosanskohercegovačkog stanovništva, usljed čega znatan dio njih živi kao simbolička manjina u svojoj zemlji ili su prognanici u zemlji i širom svijeta. Unutrašnji migranti u novoj sredini, osobito u gradovima, obilježeni su drukčijim govorom, koji doprinosi njihovom inače niskom statusu. Najteže je pripadnicima tzv. novih manjina (Bošnjacima i Hrvatima u Republici Srpskoj; Bošnjacima i Srbima u kantonima s hrvatskom većinom; Hrvatima i Srbima u kantonima s bošnjačkom većinom), koji vlastiti idiom prihvataju kao simbol nacionalnog identiteta: nerijetko su ugrožena ne samo njihova jezička nego i druga individualna i kolektivna prava i slobode (Škiljan 2001: 184–188).

4.2. Pitanje jezika u školstvu

Nacionalno podvajanje nakon 1995. zahvatilo je i obrazovanje. Uveden je školski sistem koji vrši segregaciju djece po nacionalnom osnovu. U Republici Srpskoj organizirane su škole na srpskom standardu i sa srpskim programom, a u Federaciji BiH postoje mnoge samostalne nacionalne škole ili odjeljenja s različitim nastavnim programima — bosanskim i hrvatskim. Pod pritiskom međunarodne zajednice vlasti etnički mješovitih teritorija bile su prinuđene integrirati učenike u jedinstvene škole, što je dovelo do patološke pojave poznate pod imenom *dvije škole pod jednim krovom*: učenici su u istoj zgradi, ali se nastava odvija u odvojenim odjeljenjima, na dva standarda, s posebnim programima i udžbenicima. Procjenjuje se da u BiH ima pedesetak škola ovog tipa. Posebno hrvatski političari odbijaju integraciju obrazovanja, ističući “pravo na upotrebu svog jezika” (Mønnesland 2005: 517).

Međutim, jezik u BiH može biti samo sredstvo, a ne uzrok društvenih podvajanja ili sukoba. Nisu u pravu oni koji tvrde da je nemoguće izvoditi nastavu u nacionalno mješovitom odjeljenju u isto vrijeme na dva ili tri različita standarda (Šipka 2001: 49 i dr.). Poredbe tri standarda pokazuju da su oni toliko slični da se mogu podučavati zajedno, u istoj učionici. To se — zahvaljujući nastojanjima međunarodne zajednice — pokazuje i u Brčkom, gdje učenici uče po raznim udžbenicima u istom razredu, s istim nastavnikom, sa zajedničkim nastavnim planom, na tri ravnopravna standarda (Mønnesland 2005: 517). Dobar nastavnik (kao i dobar prevodilac, dobar novinar itd.) upoznat je ne samo s jednim nego i s druga dva standarda, a u okviru ozbiljnog programa jezičke kulture učenici uz ovladavanje svojim standardom stječu i određena znanja, osobito stavove u vezi s drugim varijetetima istoga jezika, kao i o stranim jezicima — a samim tim i stavove prema govornicima drugih varijeteta i jezika. Prihvatanje drugog i drugačijeg uvjet je prave komunikacije i mogućnosti koje ona otvara; temelj jezičke i opće kulture jeste spremnost da se čuju i drugi glasovi. Potrebna je razumna jezička politika, čiji je cilj slobodna i što efikasnija komunikacija običnih ljudi u svakodnevnom životu, koja će na najbolji mogući način urediti odnose između korisnika tri standarda, koja će omogućiti manjinama da “razviju potpunu komunikacijsku efikasnost vlastita idioma i njegovu punu simboličku dimenziju”, a da pritom ne ostanu getoizirane, koja će u većinskoj zajednici razviti “svijest o nužnosti tolerantnog i nediskriminacijskog odnosa prema manjinama” (Škiljan 2001: 187–188).

4.3. Naziv jezika

Naziv bosanskog standarda postao je predmet sporenja lingvista i ujedno politički problem. Odlukom br. 1 *Odbora za standardizaciju srpskog jezika* u Beogradu (1998) naziv *bosanski jezik* proglašen je neprihvatljivim u srpskom jezičkom standardu, s obrazloženjem da u njemu “nije teško” prepoznati težnju Bošnjaka “ka unitarnoj BiH, u kojoj bi vladali i oni i njihov jezik” (Šipka 2001: 124). Ili, drugim riječima:

Među glavnim spornim pitanjima... jeste zvanični naziv novodošlice, tačnije njegove implikacije. S jedne strane, izabrana etiketa — bosanski, koja ima izvesnu tradiciju — sugeriše da bi to trebalo da bude jezik svih građana Republike, bili oni Bošnjaci, Srbi ili Hrvati. To je, dakle, potencijalno teritorijalna naznaka. Ali s druge strane, tako nazvan idiom zapravo se kodifikuje... kao da je namenjen isključivo Bošnjacima, kao simbol realnog etničkog identiteta.

Zasad ostaje nejasno da li se može, i kako, razrešiti ova suprotnost između teritorijalnog i etničkog principa. Jasno je samo to da je naziv “bosanski” u značenju ‘bošnjački’ neprihvatljiv za Srbe i Hrvate u Republici, teritorijalno takođe Bosance (Bugarski 2009: 118–119).

I većina lingvista iz Hrvatske smatra da je naziv *bosanski* nepodesan, jer je dvoznačan: može se odnositi na jezik (svih) Bosanaca i na jezik Bošnjaka. Lingviste na srpskoj i hrvatskoj strani slijede političari, tako da se naziv *bošnjački* upotrebljava i u dijelu BiH.

Poznato je da se naziv nekog jezika u domaćem i u drugim jezicima ne mora podudarati; ne mora, evo, biti istovjetan niti u tri standarda istoga jezika. Stavovi lingvista

na južnoslavenskom području u vezi s ovakvim pitanjima bitno su određeni njihovom nacionalnom pripadnošću. Ali ako se iziđe iz okvira lingvistike, mogu se naći primjeri neopterećenosti dilemama koje upravo ona konstruira, npr. jedan broj značajnih bosanskohercegovačkih a nebošnjačkih pisaca i intelektualaca bez rezervi (i kompleksa) prihvata bosanski jezik upravo pod ovim imenom. Spomenutu “suprotnost između teritorijalnog i etničkog principa” nije nemoguće riješiti ako bi se krenulo od sljedećih činjenica: *bosanski jezik* znači isto što i *crnogorski*, *hrvatski* i *srpski jezik* — zapadnojužnoslavenski jezik kojim izvorno govore Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati i Srbi te pojedini pripadnici drugih naroda, a *bosanski standardni jezik* označava bosansku varijantu standardne novoštokavštine (standardnog jezika Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba te pojedinih pripadnika drugih naroda). Projekta restandardizacije bosanske varijante, tj. izrade bosanskog standarda, u protekle dvije decenije uglavnom su se prihvatili Bosanci koji su dijelom svog pluralnog identiteta Bošnjaci, a Bosanci koji su dijelom svog identiteta bosanski Hrvati i bosanski Srbi preuzimaju standarde iz Zagreba i Beograda. Stoga je bosanska standardizacija u posljednjih dvadeset godina uža od one iz 70-ih godina XX st. i stječe se dojam da je namijenjena isključivo bošnjačkom narodu. Međutim, bosanski standard — kako god bio usmjeravan — “pripada” svima koji se njime služe, bez obzira na nacionalnu pripadnost. Bosanska norma s vremenom će biti općenitija, *bosanskija*, jer to ne zahtijeva samo stručna javnost nego i sama svakodnevnica: Bosna je oduvijek prostor prožimanja i preklapanja, njeno jezičko i kulturno jedinstvo izmiče nacionalnim i konfesionalnim shemama od Humačke ploče (X/XI stoljeće) pa do danas. Zato bi najprimjereniji bio *općebosanski* standard, široko zasnovan, koji bi obuhvatao cjelokupnu bosanskohercegovačku jezičku stvarnost. Bosanski standard različitim od hrvatskog i srpskog ne čine samo njegova bošnjačka dionica i ona koja se ne da podvesti pod nacionalne sheme, nego i druge dvije, koje se uvjetno mogu označiti kao *hrvatski bosanski* i *srpski bosanski*. Naime, jezik Hrvata odnosno Srba u BiH, i kad se doživljava i naziva *hrvatski* odnosno *srpski*, nije isto što i *hrvatski* u Hrvatskoj ili *srpski* u Srbiji (tj. “srbijanski” srpski; o novim varijantnim mogućnostima u srpskom v. Radovanović 2001: 174). Može li se u naziv *bosanski jezik* “učitati” drugi sadržaj? Naravno da može, ali za tako šta nije dovoljna jedna volja, ili dvije volje: u Bosni i Hercegovini za to su potrebne tri volje. Zajednički bosanski standard, općebosanski, mogu izgraditi samo zajedno svi koji se žele njime služiti, tj. svi Bosanci. Dakle, spomenuta suprotnost između teritorijalnog i etničkog principa sama će se po sebi razriješiti ako se bosanski Hrvati i Srbi pridruže susjedima u normiranju bosanskog standarda i vrate se višestoljetnom imenu svoga jezika (koje su napustili uglavnom u 2. polovici XIX st., kada se iz Hrvatske i Srbije bosanskim katolicima i pravoslavicima nameću hrvatske i srpske nacionalne ideje s ciljem obrazovanja hrvatske i srpske nacije unutar bosanskog društva). Zato je pomalo neukusno pripisivati Bošnjacima namjeru da u budućnosti nametnu *bosanski jezik* bosanskim Hrvatima i Srbima.

ZAKLJUČAK

Savremena sociolingvistička situacija u Bosni i Hercegovini prilično je jednostavna, ali je opterećuje izvanjezička stvarnost — naslijeđe iz bliže i dalje prošlosti. Skica današnje jezičke stvarnosti u BiH izgleda ovako: 1. u dijalektima: haotično stanje, korjenito izmijenjeno tokom rata 1992–1995; 2. u svakodnevnoj komunikaciji: jedan te isti razgovorni bosanski jezik, na osnovu koga je teško odrediti nacionalnost govornika; 3. u javnoj riječi: tri nacionalne i teritorijalne varijante standardne novoštokavštine — bosanski standard, hrvatski standard i srpski standard, sa svim mogućim kombinacijama i prijelazima prema supstandardu i urbanim varijetetima; 4. u zakonskoj regulativi i simboličkom prostoru: bosanski jezik, hrvatski jezik i srpski jezik kao službeni i nacionalni jezici.

Možemo zaključiti: 1. da je na području Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije jedan (srednjojužnoslavenski) jezik dijasistem; 2. da su mjesni narodni govori u BiH vrlo slični, jer pripadaju dosta ujednačenim središnjim (novo)štokavskim dijalektima; 3. da u Bosni i Hercegovini i u državama koje je okružuju (Crna Gora, Hrvatska i Srbija) imamo jedan (apstraktni) standardni jezik, standardnu novoštokavštinu, raslojenu na četiri nacionalne varijante (bosansku, crnogorsku, hrvatsku i srpsku); 4. da su bosanska, crnogorska, hrvatska i srpska varijanta potpuno međusobno razumljive: razlike među njima — uvjetovane povijesnim, kulturnim, vjerskim, nacionalnim i drugim posebnostima — sistemski nisu važne, i njihov je udio neznatan naspram svega onoga što je jednako; 5. da je u Bosni i Hercegovini još od druge polovice XIX st. prihvaćen standard utemeljen upravo na jednom od novoštokavskih bosanskohercegovačkih dijalekata — otuda velika sličnost između naddijalekatskog varijeteta i narodnih govora; 6. da u Bosni i Hercegovini, u kojoj većinu stanovništva čine pripadnici triju blisko srodnih južnoslavenskih nacija (Bošnjaci, Hrvati i Srbi), danas supostoje tri nacionalne varijante standardne novoštokavštine (bosanska, hrvatska i srpska); 7. da stanovnike Bosne i Hercegovine, Bosance (Bošnjake, Hrvate, Srbe i ostale) spaja zajednički jezik, koji oni imenuju različito (bosanski, hrvatski i srpski); 8. da su u novonastalim državama u ustavima proglašeni službeni jezici, tako da su u Bosni i Hercegovini u upotrebi tri (bosanski, hrvatski i srpski), a jezik koji se službeno zove *bosanski* priznat je u svijetu (ISO 639-3) i ima međunarodnu oznaku *bos*.

LITERATURA

- Anić V. 1991: *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber.
- Anić V., Silić J. 1986: *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Babić S., Finka B., Moguš M. 1990: *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Školska knjiga.
- Baotić J. 2005: Književnojezička politika 1970–1990 — borba za zajedništvo i ravnopravnost, [u:] Mønnesland S. (ur.), *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo–Oslo: Institut za jezik — Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, 435–477.
- Brozović D. 2001: Lingvistički nazivi na srednjojužnoslavenskom području, [u:] Mønnesland S. (ur.), *Jezik i demokratizacija (zbornik radova)*, Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 25–32.

- Bugarski R. 2009: *Nova lica jezika: Sociolingvističke teme*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Halilović S. 1996: *Pravopis bosanskoga jezika*, Sarajevo: Preporod.
- Halilović S., Palić I., Šehović A. 2010: *Rječnik bosanskoga jezika*, Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Jahić Dž., Halilović S., Palić I. 2000: *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica: Dom štampe.
- Marković S., Ajanović M., Diklić Z. 1972: *Pravopisni priručnik srpskohrvatskog — hrvatsko-srpskog jezika*, Sarajevo: Svjetlost.
- Mønnesland S. (ur.) 2001: *Jezik i demokratizacija (zbornik radova)*, Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu.
- Mønnesland S. (ur.) 2005: *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo–Oslo: Institut za jezik u Sarajevu — Institut za istočnoevropske i orijentalne studije.
- Mønnesland S. 2005: Od zajedničkog standarda do trostandardne situacije, [u:] Mønnesland S. (ur.), *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo–Oslo: Institut za jezik u Sarajevu — Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, 481–524.
- Pavešić S. i dr. 1979: *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Pešikan M., Jerković J., Pižurica M. 1993: *Pravopis srpskoga jezika*: I. *Pravila i njihovi osnovi*; II. *Rečnik uz pravopis*, Novi Sad: Matica srpska.
- Pranjković I. 1996: Pravo na izbor standardiziranog idioma, *Stećak* 7–8, 46–48.
- Radovanović M. 2001: Standardni jezik, njegove varijante, subvarijante, i urbano-regionalne realizacije (raslojavanje i promovisanje) — sa bibliografijom, [u:] Mønnesland S. (ur.), *Jezik i demokratizacija (zbornik radova)*, Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 169–178.
- Stanojčić Ž., Popović Lj. 1993: *Gramatika srpskoga jezika: Udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Šipka M. 2001: *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000): Dokumenti*, Sarajevo: Institut za jezik.
- Šipka M. 2005: Standardni jezik i jezička politika 1918–1970, [u:] Mønnesland S. (ur.), *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo–Oslo: Institut za jezik — Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, 407–434.
- Škiljan D. 2001: Stara jezična prava i nove manjine, [u:] Mønnesland S. (ur.), *Jezik i demokratizacija (zbornik radova)*, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 179–190.

SUMMARY

Linguistic Reality of Bosnia-Herzegovina

Key words: Bosnia-Herzegovina, Bosnian variant, Bosnian language, Croatian language, Serbian language, Serbo-Croatian language.

In the last decade of the 20th century in both Bosnia-Herzegovina and its neighbouring countries some interesting changes occurred in their linguistic situation and the language itself. The linguistic reality of Bosnia-Herzegovina became a subject of particular interest of (socio)linguists. Most authors have agreed that the sociolinguistic status of Bosnia-Herzegovina is extremely complex. However, it is simple. After a brief introduction on the circumstances prior to Bosnia-Herzegovina gaining its independence in April 1992, the paper focuses on key concerns present in the contemporary linguistic reality of Bosnia-Herzegovina.